

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ**

ВІСНИК АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 29-30

Київ – 2019

**ВІСНИК
АГРАРНОЇ
ІСТОРІЇ**

29-30'2019

Науковий журнал

Редакційна колегія: Editirial board:

С.О. Білан (заст. гол. редактора)	S.O. Bilan (deputy editor-in-chief)
І.С. Бородай	I.S. Boroday
В.А. Вергунов (заст. гол. редактора)	V.A. Vergunov (deputy editor-in-chief)
С.В. Віднянський	S.V. Bydnjanskij
Вас. М. Даниленко	Bas. M. Danylenko
В.О. Доценко	V.O. Dotsenko
І.І. Дробот	I.I. Drobot
О.Ю. Єліна	O.Yu. Yelina
І.В. Жалоба	I.V. Zhaloba
С.М. Живора (відповід. секретар)	S.M. Zhyvora (executive secretary)
М.П. Жолоб	M.P. Zholob
М.А. Журба (головний редактор)	M.A. Zhurba (editor-in-chief)
І. Ілчев	I. Ilchev
О.С. Каденюк	A.S. Kadenjuk
Д.В. Карєв (заст. гол. редактора)	D.V. Karev (deputy editor-in-chief)
К. Карльчак	K. Karlchak
Н.П. Коваленко	N.P. Kovalenko
В.Ф. Колесник	V.F. Kolesnyk
В.Л. Комар	V.L. Komar
С.В. Корновенко	S.V. Kornovenko
О.М. Кропивко	O.M. Kropyvko
А. Куїк-Каліновська	A. Kuik-Kalinowska
В.І. Марочко	V.I. Marochko
В.В. Марчук	V.V. Marchuk
Н. Мгалоблішвілі	N. Mhaloblishvili
О.А. Мельничук	O.A. Melnychuk
А.Г. Морозов	A.G. Morozov
О.П. Моця	O.P. Motsya
О.Ф. Нікілев	A.F. Nikilev
П. Новаковський	P. Nowakowski
С.С. Падалка (заст. гол. редактора)	S.S. Padalka (deputy editor-in-chief)
В.О. Погромський	V.O. Pogromsky
О.П. Реєнт	A.P. Rejent
Н.І. Романюк	N.I. Romanuk
І.М. Романюк	I.M. Romanuk
С.М. Свистович	S.M. Svistovich
С.М. Тимченко	S.M. Tymchenko
Ф.Г. Турченко	F.G. Turchenko
В.В. Шелепов	V.V. Sheleпов
Н.Б. Щебетюк	N.B. Shchebetyuk

ISSN 2307-3179

Засновники:

- Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова
- Національний університет біоресурсів і природокористування України
- Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України

*Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 19525 – 9325 Р від 13.11.2012 р.*

Наказом МОН України № 1528 від
29.12.2014 р. видання включено до Переліку
наукових фахових видань України

Макетування та верстка:

С. Живора

Комп'ютерний набір:

О. Кропивко, Л. Лановюк

Оформлення обкладинки

А. Мельник

Адреса редколегії:

03037, м. Київ,
вул. Освіти, 6, кім. 16
тел./факс (044) 520-12-05; 258-21-42;
e-mail: visnykai@gmail.com,
kafedra_slovjan@ukr.net;
zhyvora@bigmir.net

Друкується за рішенням:

Вченої ради факультету історичної
освіти НПУ ім. М.П. Драгоманова
(протокол № 2 від 11.12.2019);

Вченої ради ННСГБ НААН України
(протокол № 16 від 19.12.2019)

Підп. до друку 24.12.2019

Формат 70 x 108 1/16.

Папір офсет. Друк. різногр.

Ум. друк. арк. 32,4 Обл.-вид. арк. 33,0
Наклад 100 прим.

Друк СПД ФО Куц В.М.

*Автори опублікованих матеріалів
несуть повну відповідальність за підбір,
точність наведених фактів, цитат,
економіко-статистичних даних, імен та
інших відомостей.*

ГРОМАДСЬКО-МІЛІТАРНІ ОБ'ЄДНАННЯ ПІДРАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ПРОЕКТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ (20 – 30 РР. ХХ СТ.)

У статті на основі документальних колекцій вітчизняних та зарубіжних архівів, раритетних видань та архівної періодики аналізується участь громадських мілітарних об'єднань у здійсненні соціалістичного експерименту в індустріальній сфері підрадянської України упродовж міжвоєнну добу. Доводиться, що створений у системі організаційно-політичної структури компартійної держави Тсоавіахім використовувався радянською номенклатурою в організації позаекономічного стимулювання індустріального робітництва у розбудові військово-економічного потенціалу. Осередки товариства залучалися до проведення авральних кампаній організації трудового процесу у вигляді суботників, ударних бригад, так званого соціалістичного змагання, через які держава змушувала мілітаризовану громадськість вирішувати проблеми форсованої індустріалізації. Водночас, масове залучення громадського загалу до модернізації військово-економічного комплексу, з використанням репресивних методів слугувало засобом його комуністичній ідеології.

Ключові слова: *Громадські мілітарні об'єднання, індустріалізація, позаекономічне стимулювання, авральні методи виробництва, комуністична ідеологія.*

У першій половині 1920-х рр. більшовицький режим здійснював відбудову зруйнованого під час першої світової та громадянської воєн промислового потенціалу країни. З середини 1920-х рр. компартійне керівництво задекларувало необхідність великого промислового прориву, у сенсі здійснення прискореної індустріалізації. Індустріалізація передбачала насамперед розвиток пріоритетних, на думку партійних вождів, галузей промисловості. До них належали важке машинобудування, металургія, хімічна та інші галузі промисловості, об'єднані у групу «А». Інші галузі промисловості, які здійснювали виробництво товарів народного споживання, увійшли до групи «Б» і фінансувались за залишковим принципом.

Із початком індустріалізації зростають капіталовкладення у промисловість. Якщо в 1928 році вони склали 438 млн крб., то в 1932 році досягли 1,229 млрд. крб. Радянським керівництвом були визначені темпи зростання промислового виробництва – понад 37% на рік, які, проте, не могли бути реалізованими на практиці [34, с. 298]. Не маючи коштів для здійснення матеріального стимулювання трудової активності робітників, компартійні органи широко використовували позаекономічні стимули.

Компартійні органи, декларуючи зазначені перетворення, розраховували на форсовану мобілізацію людських та матеріальних ресурсів. Розуміючи складність ситуації, влада змушена була широко використовувати активність громадськості, через мережу масових громадських об'єднань, особливо науково-технічного та оборонного спрямування. До останніх належало і товариство сприяння обороні та авіаційно-хімічному будівництву.

У березні 1923 року в СРСР було створено Товариство друзів повітряного флоту а в Україні - Товариство друзів авіації та повітроплавання України та Криму. У 1924 році виникло Товариство друзів хімічної промисловості (Доброхім). 1925 року Товариство друзів повітряного флоту та Доброхім об'єдналися в Товариство друзів авіації, хімічної оборони та промисловості – Авіахім. Ще в 1920 році виникло Військово-наукове товариство, яке в 1926 році було реорганізоване у товариство сприяння обороні (ТСО). В січні 1927 року Авіахім і ТСО об'єдналися в товариство сприяння обороні й авіаційно-хімічному будівництві СРСР – Тсоавіахім.

В участі товариства у соціалістичній модернізації можна виділити два провідні напрями: перший – виробничий, другий – психолого-ідеологічний. Перший полягав у тому, що Тсоавіахім мав опікуватися розвитком авіаційної і хімічної промисловості.

Другий напрям діяльності товариства визначався як сприяння вибудові у сприянні механізму позаекономічного, морально-психологічного стимулювання виробничої діяльності робітників. Для цього використовувались кампанії з організації так званого соціалістичного змагання, «Комуністичного штурму», впровадження на безперервного робочого тижня, організації суботників, недільників [34, с. 301].

У першій половині 20-х років до відбудови зруйнованої під час громадянської війни промисловості залучалися масові громадські об'єднання, попередники Тсоавіахіму. В 1926 році у системі ВРНГ було створено Главхім, перед яким ставилось завдання організації різкого зростання хімічної промисловості, і виведення її на перші ролі в економіці СРСР [20, с. 33].

Створений у 1927 році, Тсоавіахім продовжив участь у кампаніях з індустріалізації. Пріоритетним його завданням проголошувалося сприяння розвитку хімічної та авіаційної промисловості. Товариство за допомогою створеної на середину 20-х рр. ХХ ст. масової мережі осередків мало збирати та акумулювати кошти членського активу та промислових робітників для вкладення їх у військові будівельні проекти. Хімічна і авіаційна промисловість у зазначений період працювала у напрямку мілітаризації більшовицької держави. На підприємствах індустріальних галузей переважало виробництво продукції, що носила військовий характер. Компартійні органи покладали на товариство проведення серед населення «оборонно-економічних» кампаній. У сфері хімічної промисловості Тсоавіахім мав сприяти розвитку хімічної ланки оборонної промисловості. Товариство брало участь у організації науково-технічних і виробничих досліджень з метою винаходу і впровадження в практику засобів ведення хімічної війни, зокрема, створення нових отруйних речовин, які можна було б використати у майбутній війні зі «світовим імперіалізмом». Крім того, Тсоавіахім фінансував і організацію хімічного захисту цивільного населення. Якщо брати хімічну промисловість загалом, то товариство здійснювало тут контроль за організацією виробничого процесу та підвищення продуктивності праці шляхом проведення ударних кампаній.

В Одесі під час тижня Тсоавіахіму у травні 1928 року серед робітників міста відбувся конкурс на кращий осередок і бригаду товариства. У межах конкурсу робітники збирали кошти до фонду оборони країни. Працівники Одеського машинобудівного заводу ім. Жовтневої революції перераховували до фонду визначені відсотки від свого заробітку, а також відпрацювали дві години надурочно протягом тижня оборони. Протягом оборони тижня в Одесі робітники зібрали 2 тис. крб., в Кривому Розі 3 тис. крб. [7, с. 77].

За кошти товариства організовувалося навчання робітників і інженерів хімічних заводів [3, с. 8-9].

У сфері організації авіаційної промисловості товариство активно залучало громадськість до її розбудови. У 1928 році Всеукраїнський Тсоавіахім витратив на будівництво Харківського авіазаводу 150 тис. крб. [43, арк. 35].

Тсоавіахім сприяв розвитку винахідництва у галузі будівництва літаків. Вагому роль в авіаційному напрямку роботитовариства відіграло збирання коштів на побудову нових аеродромів, літаків та дирижаблів. Ці заходи мали форму організації різноманітних лотерей та позик. Найпоширенішими були так звані позики оборони та позики індустріалізації. Керівництво Тсоавіахіму повсякчас наголошувало на тому, що лотереями та позиками треба охоплювати все населення країни. Хоча декларувався збір коштів на принципах добровільності, насправді ж таке вилучення коштів у населення за своєю суттю мало примусовий характер: придбати лотерейні квитки або здати кошти мали всі робітники заводу чи фабрики [34, с. 350].

Для будівництва аеродрому та аероклубу у Житомирі робітники і службовці місцевих моторемонтного і цегельного заводів, швейної та панчішної фабрик та

трамвайного парку зібрали 18,5 тис. крб. На 20 жовтня 1936 року житомирські робітники та колгоспники Житомирського округу зібрали близько 100 тис. крб. [4, с. 55].

Осередки товариства на гірничих та металургійних підприємствах Донбасу протягом першої п'ятирічки організували низку кампаній з метою збору коштів на потреби моторизації прикордонних військ. Загалом було зібрано 300 тис. крб. Аналогічні зобов'язання брали на себе і осередки товариства у колективізованих селах Української СРР над якими здійснювали шефство міські організації. Такі кампанії допомоги прикордонникам проводилась у 1931 році серед колгоспних осередків тсоавіахіму Одещини та Луганщини [17].

На початку 30-х рр. ХХ ст. товариство разом з комсомольськими організаціями підприємств та державних установ України розгорнули кампанію зі збору коштів на проведення моторизації військових частин Червоної Армії. Робітники заводів відраховували в фонд моторизації 2% місячної зарплати. У Луганську тсоавіахімівський осередок заводу ім. Жовтневої революції зібрав серед робітників 11 тис. крб., робітники заводу ім. Артема – 3 тис. крб [16, с. 74].

У 1931 році до кампанії було залучено українські галузеві профспілки. Тсоавіахім та осередки профспілки робітників мистецтва організували збір коштів на фінансування Червоної Армії. Збиралися кошти на підводний човен, будівництво бронемашин, танків та модернізацію прикордонних частин РСЧА. Кожен із осередків отримував контрольні цифри зібраних коштів. За їх виконання особисто відповідав голова осередку. Під час кампанії було зібрано 4 тис. крб. на будівництво підводного човна, 7 тис. на військово-промислово модернізацію, закуплено дві бронемашини. Окремі осередки у Тсоавіахіму відраховували 5% денного заробітку на поповнення фонду моторизації частин Червоної Армії [14, с. 36]. На 1928 рік за кошти, зібрані Тсоавіахімом, було побудовано 160 літаків, 20 аеродромів, проведено більше сотні різноманітних кампаній з популяризації досягнень радянської авіації [12, с. 43].

З 1928 року функціонери Тсоавіахіму та адміністрація підприємств розпочинають системну агітацію за організацію «соціалістичного змагання», яке мало викликати у робітників масовий ентузіазм та готовність до трудового подвигу і виробничої самопожертви. Початок офіційної кампанії соцзмагання поклала проведена у квітні 1929 року XVI конференція ВКП(б). На конференції було затверджено перший п'ятирічний план розвитку народного господарства Радянського Союзу. План передбачав використання морально-політичних засобів стимуляції працівників і службовців. У резолюції XVI всесоюзної партконференції наголошувалось на необхідності розгорнути серед робітників і службовців соціалістичне змагання на будівництві, заводах і фабриках, залізниці, радгоспах і колгоспах, радянських установах [19, с. 617].

18 червня 1929 року газета «На страже» опублікувала звернення Центральної ради товариства «Тсоавіахіму» до його активу. У зверненні йшлося про те, що кожна організація Тсоавіахіму повинна взяти участь у кампанії з укладання договорів на проведення соціалістичного змагання [22]. Аналогічне звернення було надруковане і в журналі «Авиация и химия» [2, с. 1-2].

Однією із форм організації соцзмагання стало створення ударних тсоавіахімівських оборонних бригад, які змагалися за виконання і перевиконання планів виробництва. Згодом, крім бригад, стали створюватись ударні цехи та комуни ім. Тсоавіахіму.

Для учасників змагань були підготовлені типові вимоги та правила. Згідно із вимогами бригада мала постійно підвищувати продуктивність праці; використовувати у роботі прогресивні форми виробництва; стежити за трудовою дисципліною, усуваючи прогули та спізнення, виробничі простоя та випуск бракованих виробів; залучатись у раціоналізаторському русі [39, арк. 47]. У контексті соціалістичного

змагання розгорталася мобілізація трудової активності робітників членів товариства у напрямі зменшення собівартості випущеної продукції, ремонту фабрично-заводського обладнання [40, арк. 68].

Соціалістичне змагання оборонних бригад мало відверто політичне забарвлення, і поєднувалося із пропагандою комуністичної ідеології, досягнень більшовицької влади у галузівійсько-оборонного будівництва. Перебіг змагання висвітлювався у стінгазетах товариства, багатотиражках, у місцевій пресі та тсоавіахімівських виданнях.

Перша кампанія договірною соцзмагання була проведення з 15 по 25 листопада 1930 року під час «Декади оборони», що мала сприяти збільшенню чисельності товариства та активізувати його участь у соціалістичному господарському експерименті. Тсоавіахімівські ударні бригади і цехи створюються на підприємствах Харкова, Києва, Одеси, Дніпропетровська та інших міст.

У Київській області чисельність організації під час декади зросла на 18 тис. осіб, на заводах і фабриках було створено 100 ударних бригад чисельністю 7 тис., 15 цехів оголосили себе ударними і присвоїли собі ім'я Тсоавіахіму. Було організовано 100 стрілецьких гуртків, у «фонд оборони» країни населення області зібрало 107 тис. крб. Крім того, обласна організація збрала кошти на побудову 5 літаків. В Одеській області було створено 15 ударних цехів та 60 ударних бригад Тсоавіахіму [28, с. 6-7].

Загалом упродовж декади було створено більше 2 тис. ударних бригад імені Тсоавіахіму. До них входили більше 50 тис. робітників [23].

Під час «Декади оборони» на підприємствах організовувалися загони «тсоавіахімівської гвардії п'ятирічки». Крім участі у соцзмаганні «гвардійці» брали участь і в загальноміських акціях товариства. Так, упродовж декади тисяча «гвардійців» Одеси працювали в порту вантажниками [28, с. 6].

Осередки товариства разом з профспілками організовували спеціальні змагання, які були спрямовані на реалізацію серед працюючого загалу «позики п'ятирічки». Остання передбачала вилучення у робітників частини заробітної плати на потреби форсованої індустріалізації та військово-оборонного будівництва [42, арк. 58]. Змагання супроводжувалось спільною агітаційно-пропагандистською роботою заводських осередків товариства та фабрично-заводським комітетів.

На початку 1931 року в Одесі існувало 200 ударних тсоавіахімівських бригад, цехів і комун; у Києві – більше 100 бригад і комун, в Дніпропетровську – 55 ударних тсоавіахімівських бригад, в яких об'єднались більше 7 тис. тсоавіахімівських активістів [6, с. 54].

У 1930 році з'являється практика складання робітниками підприємств так званих зустрічних промфінпланів. У планах бригади фіксували завищені норми виробництва порівняно з тими, що передбачались планами п'ятирічки. Так, на Київському заводі «Ленінська кузня» було організовано 55 ударних бригад [21, с. 191]. Окремим напрямом у організації соцзмагання стало залучення до виробничих кампаній службовців низових державних органів влади. Активісти товариства організовували серед них ударні бригади і приписувались з ними до певних підприємств з метою участі у змаганні.

Показова масовість ударницького руху мала і зворотний бік. Звичайною була практика примусового запису до кампанії соцзмагання. У середньому до 30% учасників соціалістичних змагань були такими лише на папері.

Існувала і практика декларативності проведення на підприємствах ударницького руху і створення ударницьких бригад та цехів. Робота таких бригад навіть не розпочиналась, або тривала дуже короткий час, не даючи реальних результатів. У деяких випадках на одну ударну бригаду працювали представники інших підрозділів підприємства. Подібні кампанії організовувались на заводах Харкова, Дніпропет-

ровська, Сталіно [41, арк. 35].

Про ставлення робітників до соціалістичного змагання свідчать інформаційні довідки ДПУ УСРР. Так, у довідці «Про недоліки в розвитку соцзмагання» від 21 червня 1929 року зазначалося, що «робітники ставилися до соціалістичного змагання недовірливо, вважаючи, що воно є лише заходом до погіршення їх становища ... Вважали кампанію нав'язаною «зверху», яку примушують провести під страхом звільнення з роботи» [21, с. 189]. Робітники Макіївського металургійного заводу заявляли «Нам змагання не потрібно! Дайте нам краще продукти харчування, ми самі знаємо, як працювати, бо працюємо свідомо, але перше питання – шлунок» [21, с. 190].

Існувала практика так званої допомоги відстаючим організаціям. Передова ударна бригада чи осередок товариства допомагав виконати плани і зобов'язання відсталим бригадам чи цехам. Так, Київська організація Тсоавіахіму 1931 року допомагала виконати взяті річні зобов'язання першої п'ятирічки тсоавіахімівській організації Білої Церкви [29, с. 3].

У 1931 році керівництво товариства розробило нову форму організації ударницького руху серед активу організації. Вона полягала у перетворенні фабрик і заводів, де існували тсоавіахімівські бригади і цехи, на «фортеці оборони». Звання «фортеця оборони» можна було отримати у випадку, коли успішно виконується промфінплан, осередок товариства охоплює 85% працівників підприємства та на 100% комсомольський актив [9, арк. 141-142].

У лютому 1932 року було розпочато перше соцзмагання на отримання звання «фортеця оборони» між Харківським тракторним заводом, Московським електрозаводом, Нижегородським автозаводом та Дніпробудом [30, с. 16-17].

На Київському заводі «Ленінська кузня» було організовано 55 ударних бригад учасників соцзмагання на звання «фортеця оборони». Аналоги таких бригад організувалися і на Одеському металургійному заводі [31, с. 2].

З 1 жовтня 1932 року по 1 січня 1933 року було проведено Всесоюзний огляд-конкурс на звання «фортеця оборони». Для преміювання переможців Тсоавіахім України виділив 200 тис. крб. Переможцями конкурсу стали шахта № 29 (Донбас) та осередок силового цеху Дніпропетровського заводу ім. Г. І. Петровського [4, с. 44].

У 1933 році ЦК ВЛКСМ, Центральна рада профспілок та Центральну раду Тсоавіахіму запровадили колективне звання і відзнаку – «фортеця оборони». Першим колективне звання отримав у квітні 1934 року колектив Московського електрокомбінату ім. В. В. Куйбишева [11, с. 45]. На 1934 рік кампанія соцзмагання «фортеця оборони» набуло масового щорічного характеру.

У кінці 1935 року соціалістичне змагання проводили Московська обласна і Українська республіканська організація товариства [24], в 1938 році Тсоавіахіми Білорусії та України [13], в 1939 році обласні організації Дніпропетровської і Запорізької областей [35].

Соціалістичні змагання приурочувалися до загальнодержавних урочистостей та ювілеїв партійно-радянських керівників. У 1936 році проводилися соціалістичні змагання між осередками товариства, присвячені X з'їзду ВЛКСМ. Змагання тривало протягом двох місяців і охопило понад 5 тис. первинних осередків товариства [25]. У лютому 1935 року відбувся I Всеукраїнський з'їзд молодих ударників оборони. Згодом з'їзди ударників промисловості та сільського господарства, передових колгоспників проводилися в Україні щорічно.

Одночасно з розгортанням ударницького руху і соціалістичного змагання влада для підвищення продуктивності праці стала використовувати і кампанії зі складання норм для отримання нагрудних відзнак «Готовий до ПІХО», «Ворошиловський стрілець». З 1935 року до вимог, крім відповідної військової підготовки та необхідного рівня знань, вносився пункт про те, що значкист має бути ударником соціалістичного змагання.

лістичної праці і активно працювати у профспілковому осередку фабрики, заводу, колгоспу чи навчального закладу [38, с. 1].

У 1935-1936 році соціалістичні військово-оборонні змагання було проведено серед жінок членів Тсоавіахіму. Кампанію розпочали робітниці Київської швейної фабрики ім. Смирнова-Ласточкина, які висунули гасло «Кожній дівчині – військову спеціальність». У межах кампанії на підприємствах створювались ударні жіночі оборонні бригади, які без відриву від виробництва, оволодівали військовими спеціальностями. Так, у 1939 році у Чернігові працювало 1715 оборонних бригади, що об'єднували 3546 жінок [5, с. 101].

19 вересня 1939 року Тсоавіахім УСРР розпочав кампанію з всеукраїнського соціалістичного змагання, присвячену двадцятиріччю Червоної Армії. Кампанія проводилась серед підприємств, державних установ, навчальних закладів, колгоспів та радгоспів республіки. Під час кампанії осередки товариства укладали соцдоговори, реалізовували білети державної оборонної позики, проводили дні Ворошиловського стрільця та ін. [15, с. 30-31].

Масовий характер різновидів кампаній з соціалістичного змагання, змагання на звання завод, фабрика, радгосп та колгосп чи МТС – «фортеця оборони» призводив до формального їх проведення, здіймався галас навколо отримання тим чи іншим підприємством результатів, які внаслідок відсутності матеріально-технічної бази виконати було неможливо. По суті, жодне із підприємств не отримало почесного звання «фортеця оборони», бо участь у кампаніях мала показовий, формальний характер.

Влада активно використовувала мережу осередків товариства під час організації суботників на важливих будівництвах першої п'ятирічки. При цьому відбувалась повна мілітаризація праці. Скасовувалися вихідні дні, вводились надурочні роботи. Навіть організація трудових бригад здійснювалась за військовим принципом. У 1932 році на будівництво оборонних споруд республіки було мобілізовано 1750 каменярів, слюсарів, столярів, водопровідників. В 1935 році на військове будівництво мобілізовувалось 400 інженерів членів Тсоавіахіму [44, арк. 5-6]. А вже 1939 р. на будівельні роботи було відряджено 17 тис. осіб [16, с. 75].

Показовим стало будівництво Маріупольського металургійного заводу Азовсталь. Перші тсоавіахімівські ударні бригади було відряджено на будову на початку 1933 року [32, арк. 14]. Бригади об'єднувались у тсоавіахімівські батальйони. Протягом двох місяців було організовано перший ударний батальйон Тсоавіахіму. Він поділявся на роти, взводів та відділення. Його очолив керівник транспортного цеху А. Крайненко. Загалом було організовано 6 батальйонів. Вони об'єднались в ударний тсоавіахімівський полк. Керівництво батальйонами здійснював штаб, до якого входили начальник цеху, його заступник, секретар комсомольського та партійного осередку, а також голова цех профкому [32, арк. 17]. На початку лютого на будівництві організовується перший тсоавіахімівський суботник під керівництвом А. П. Крайненка. У ньому взяло участь 150 одиниць кінного транспорту [32, арк. 15].

За результатами суботника було прийнято рішення оголосити період до пуску другої домни періодом трудового тсоавіахімівського штурму. При цьому надурочно, а також у вихідні дні працювали ударники Тсоавіахіму [32, арк. 16].

3 березня 1933 року на будівництві були скасовані вихідні та святкові дні. Услід за штурмовими батальйонами до будівництва залучались міжрайонні тсоавіахімівські табори, які відрядили на роботу 500 осіб, а також додатково 900 робітників місцевих маріупольських підприємств, 300 демобілізованих червоноармійців та «червоних» партизан [1, с. 1, 7].

Влітку 1933 року на будівництво було мобілізовано всю міську громадськість. Це дало виробництву додатково 31500 трудоднів [32, арк. 21]. Першу домну заводу

було введено в дію 11 серпня 1933 року [36]. Під час будівництва другої домни використовувалися тсоавіахімські батальйони із робітників Дніпропетровських заводів. Під час будівництва котельно-зварювального та силового цехів Доменбуду було використано увесь особовий склад 238 стрілецького полку. Дніпропетровський завод ім. К. Лібкнехта відрядив бригаду Тсоавіахіму у складі 200 осіб [32, арк. 26-27]. Пуск другої домни відбувся 25 січня 1934 року, і був присвячений XVII парт-з'їзду. Вона отримала почесне ім'я Тсоавіахіму. За період будівництва першої і другої домни Азовсталі ударні бригади Тсоавіахіму відпрацювали 83472 людино-дні [33, арк. 5]. Використовуючи організації Тсоавіахіму, упродовж шести місяців була введена в дію 2-га домна Тсоавіахіму. У будівництві домни взяв активну участь увесь особовий склад Маріупольського аероклубу. За «трудоий ентузіазм» тсоавіахімівська організація «Азовсталі» була нагороджена Центральною радою Тсоавіахіму навчальним літаком та двома планерами [11, с. 85].

У середині 1930-х рр. кампанія соціалістичного змагання практично вичерпала себе. Компартійні органи ініціюють розгортання нової форми позаекономічного стимулювання трудової активності робітників. Розпочинається, так званий стаханівський рух. 31 серпня 1935 року робітник шахти «Центральна-Ірмино» О. Стаханов у 14 разів перевиконав денну норму вуглевидобутку. 13 листопада у газеті «Правда» було надруковано заклик до всіх робітників підхопити ініціативу шахтаря. На грудневому пленумі ЦК ВКП(б) (1935 р.) стаханівський рух визнавався «результатом переваги соціалізму» [19, с. 268]. Долучилися до «стаханівщини» і тсоавіахімівські організації. На I Всесоюзній нараді стахановців Нарком оборони К. Ворошилов наголошував на необхідності перебудови роботи Червоної Армії і товариства Тсоавіахіму за стаханівським зразком [8, с. 5-6]. Стаханівський рух розвивався в аероклубах, школах, планерних станціях. Так, стахановцями було визнано у 1935 році техніка Харківського аероклубу Мариненка, який протягом року обслуговував три безаварійних літаки, громадського інструктора Запорізького аероклубу – робітника алюмінієвого заводу Шеллінга, який підготував на громадських засадах 150 парашутистів [37, с. 2].

Метою тсоавіахімівської стаханівщини було проголошено освоєння у стислі терміни нової техніки та підготовка пілотів. У програмі підготовки пілотів зазначалось: «потрібно пробудити стаханівську ініціативу в інструктора, раціоналізувати навчальний процес, підвищити якість методики навчання і досягти у найкоротший термін, з найменшими затратами сил і засобів найбільш високих результатів у навчанні» [26].

У березні 1936 року українські аероклуби організували першу стаханівську декаду [27]. За її результатами було прийнято рішення стаханівські декади проводити щоквартально. Одночасно проводились кампанії збирання коштів на підтримку авіації, планеризму. Під час пропагандистської поїздки льотчиків-челюскінців за маршрутом Москва - Київ - Одеса - Дніпропетровськ - Маріуполь - Краматорськ серед робітників заводів збирались кошти на пожвавлення військово-оборонної роботи та будівництво нових літаків і планерів. У Києві робітники зібрали 150 тис. крб. В Одесі та Дніпропетровську робітники і службовці зібрали кошти на побудову аероклубу. У Дніпропетровську за пропозицією Героя Радянського Союзу В. С. Молокова пленум міськради передав Тсоавіахіму 1 млн. 300 тис. крб. на авіаційну роботу. Серед маріупольських робітників було зібрано 100 тис. крб., а серед краматорських – 40 тис. крб. Загалом, за результатами кампанії Тсоавіахім зібрав на потреби авіаційного будівництва 2,5 млн. крб. [10, арк. 204-204 зв.].

Отже, діяльність Тсоавіахіму в 20 – 30-ті рр. ХХ ст. здійснювалась в межах визначеного більшовицькою партією курсу на проведення індустріалізації та мілітаризації промисловості Української СРР. Вона передбачала вилучення у населення

республіки матеріальних ресурсів та залучення їх до розвитку військово-промислового комплексу. Функціонери товариства впроваджували у робітниче та селянське середовище ідею безкорисної допомоги розбудові Червоної Армії.

У період здійснення соціального експерименту у промисловості партійні функціонери використовували Тсоавіахім у здійсненні під час проведення соціально-мобілізаційних кампаній. Робота товариства розгорталась у напрямках, визначених центральними і республіканськими компартійно-радянськими органами, і підпорядковувалась завданням модернізації армії і флоту. Будучи складовою радянських громадських об'єднань, Тсоавіахім виступив інструментом підпорядкування компартійній системі робітників, інженерно-технічних працівників, науковців. Більшовицька влада змушувала осередки товариства своїми силами вирішувати проблеми індустріалізації. Його робота повністю залежала від волі партійних чиновників і розглядалася крізь призму партійно-державної ідеології.

1. XVII съезд ВКП(б). Красная Книга Осоавиахима. М., 1934.
2. Авиация и химия. 1929. № 7.
3. *Алексинский М.* Осоавиахим и Красная армия. М., 1928.
4. Боевой отряд советских патриотов. Очерк истории ДОСААФ УССР. К.: Молодь, 1976.
5. *Бойна К. І.* Діяльність партійних організацій України щодо розгортання оборонно-масової роботи серед жінок в довоєнні роки. Український історичний журнал. 1973. № 3.
6. *Борисов Л.П.* Осоавиахим. Страницы истории. 1927 – 1941 годы. Вопросы истории. 1965. № 6.
7. Военный вестник. 1923. №15.
8. *Ворошилов К. Е.* За мощное стахановское движение в стране и в Красной Армии. Речь на I Всесоюзном совещании работников и работниц-стахановцев 17 ноября 1935 г. М., 1935.
9. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). Ф. 8355. Оп. 1. Спр. 70
10. ДАРФ. Ф. 8355. Оп. 1. Спр. 86.
11. Дважды орденоносное оборонное. М., 1983.
12. *Довгопол В. М.* Боротьба робітників України за зміцнення обороноздатності країни в перші роки соціалістичної індустріалізації. *Питання історії народів СРСР*. 1970. Вип. 9.
13. Договор на социалистическое соревнование между организациями Осоавиахима БССР и УССР. К., 1938.
14. Документи про участь трудящихся України у зміцненні обороноздатності СРСР в роки перших п'ятирічок. *Архіви України*. 1986. № 1.
15. Известия ЦС Осоавиахима СССР. 10 октября 1938 г.
16. *Ковалев И. Я.* Комсомол и оборона Родины. 1921-1941 гг. (на материалах Украины). К.: Вища школа, 1975.
17. Комсомолец Украины. 3 листопада 1931.
18. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Изд. 9. М., 1985. Т. 6.
19. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Изд. 7. М., 1954. Т. 2.
20. *Лельчук В. С.* Развитие химической промышленности и народное хозяйство СССР. *Вопросы истории*. 1964. № 8.
21. *Мовчан О. М.* Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (20-ті рр.). К., 2004.
22. На страже. 18 июня 1929 г.
23. На страже. 1 января 1931 г.
24. На страже. 14 октября 1935.
25. На страже. 18 апреля 1936 г.
26. На страже. 6 января 1936.
27. На страже. 4 марта 1936.
28. Осоавиахим. 1931. № 1.
29. Осоавиахим. 1931. № 5.
30. Осоавиахим. 1932. № 5-6.
31. Осоавиахим. 1933. № 1.
32. Російський державний архів суспільно-політичної історії (РДАСПІ). Ф. 74, Оп. 1. Спр. 109.
33. РДАСПІ. Ф. 74, Оп. 1, Спр. 113.
34. *Свистович С. М.* Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20-30 рр. XX ст.). К.: Варта, 2007.

35. Соцдоговор Горсовета Осоавиахима гор. Днепропетровска с горсоветом Осоавиахима гор. Запорожье на 1939 г. Днепропетровск, 1939.
36. Социалистический Донбас. 12 августа 1933 года.
37. Стахановской дорогой. *Бюллетень ЦС Союза Осоавиахима СССР*. № 2-3. 1935.
38. Химия и оборона. 1935. № 9.
39. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 2605. Оп. 2. Спр. 810.
40. ЦДАВО України. Ф. 2605. Оп. 3. Спр. 1085.
41. ЦДАВО України. Ф. 2605. Оп. 3. Спр. 167.
42. ЦДАВО України. Ф. 2605. Оп. 3. Спр. 313.
43. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2708.
44. ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 12. Спр. 741.

References

1. XVII s'ezd VKP(b). Krasnaya Kniga Osoaviahima. M., 1934.
2. Aviatsiya i himiya. 1929. № 7.
3. *Aleksinskiy M.* Osoviahim i Krasnaya armiya. M., 1928.
4. Boveyoy otryad sovetskikh patriotov. Ocherk istorii DOSAAF USSR. K.: Molod, 1976.
5. *Bojna K. I.* Diyal'nist' partijny'x organizacij Ukrayiny' shhodo rozgortannya oboronno-masovoyi roboty' sered zhinok v dovoynenni roky'. Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal. 1973. № 3.
6. *Borisov L. P.* Osoaviakhim. Stranitsy istorii. 1927 – 1941 gody. Voprosy istorii. 1965. № 6.
7. Voenyuy vestnik. 1923. № 15.
8. *Voroshilov K. E.* Za moshchnoye stakhanovskoye dvizheniye v strane i v Krasnoy Armii. Rech na I Vsesoyuznom soveshchaniy rabotnikov i rabotnits-stakhanovtsev 17 noyabrya 1935 g. M., 1935.
9. Derzhavny'j arxiv Rosijs'koyi Federaciyi (DARF). F. 8355. Op. 1. Spr. 70
10. DARF. F. 8355. Op. 1. Spr. 86.
11. Dvazhdy ordenonosnoye oboronnoye. M., 1983.
12. *Dovgopol V. M.* Borot'ba robitny'kiv Ukrayiny' za zmichnennya oboronozdatnosti krayiny' v pershi roky' socialisty'chnoyi industrializaciyi. Py'tannya istoriyi narodiv SRSR. 1970. Vy'p. 9.
13. Dogovor na sotsialisticheskoye sorevnovaniye mezhdru organizatsiyami Osoaviakhima BSSR i USSR. K., 1938.
14. Dokumenty' pro uchast' trudyashhy'xsya Ukrayiny' u zmichnenni oboronozdatnosti SRSR v roky' pershy'x p'yaty'richok. Arxivny' Ukrayiny'. 1986. № 1.
15. Izvestiya TsS Osoviakhima SSSR. 10 oktyabrya 1938 g.
16. *Kovalev I. Ya.* Komsomol i oborona Rodiny. 1921-1941 gg. (na materialakh Ukrainy). K.: Vishcha shkola. 1975.
17. Komsomolets' Ukrainy'. 3 ly'stopada 1931.
18. KPSS v rezolyutsiyakh i resheniyakh syezdov. konferentsiy i plenumov TsK. Izd. 9. M., 1985. T. 6.
19. KPSS v rezolyutsiyakh i resheniyakh syezdov. konferentsiy i plenumov TsK. Izd. 7. M., 1954. T. 2.
20. *Lelchuk V. S.* Razvitiye khimicheskoy promyshlennosti i narodnoye khozyaystvo SSSR. Voprosy istorii. 1964. № 8.
21. *Movchan O. M.* Ukrayins'ki profspilky' v kompartijno-radyans'kij sy'stemi vlady' (20-ti rr.). K., 2004.
22. Na strazhe. 18 iyunya 1929 g.
23. Na strazhe. 1 yanvarya 1931 g.
24. Na strazhe. 14 oktyabrya 1935.
25. Na strazhe. 18 aprelya 1936 g.
26. Na strazhe. 6 yanvarya 1936.
27. Na strazhe. 4 marta 1936.
28. Osoaviakhim. 1931. № 1.
29. Osoaviakhim. 1931. № 5.
30. Osoaviakhim. 1932. № 5-6.
31. Osoaviakhim. 1933. № 1.
32. Rosijs'ky'j derzhavny'j arxiv suspil'no-polity'chnoyi istoriyi (RDASPI). F. 74, Op. 1. Spr. 109.
33. RDASPI. F. 74, Op. 1, Spr. 113.
34. *Svy'stovy'ch S. M.* Gromads'ky'j vy'mir socialisty'chnogo ekspery'mentu v Ukraini (20-30 rr. XX st.). K.: Varta, 2007.
35. Sotsdogovor Gorsoвета Osoaviakhima gor. Dnepropetrovska s gorsovetom Osoaviakhima gor. Zaporozhye na 1939 g. Dnepropetrovsk. 1939.

36. Sotsialisticheskii Donbas. 12 avgusta 1933 goda.
37. Stakhanovskoy dorogoy. Byulleten TsS Soyuza Osoaviakhima SSSR. № 2-3. 1935.
38. Khimiya i oborona. 1935. № 9.
39. Tsentral'ny'j derzhavny'j arkhiv vy'shchy'kh orhaniv vldy' ta upravlinnya Ukrainy' (TsDAVO Ukrainy'). F. 2605. Op. 2. Spr. 810.
40. TsDAVO Ukrainy'. F. 2605. Op. 3. Spr. 1085.
41. TsDAVO Ukrainy'. F. 2605. Op. 3. Spr. 167.
42. TsDAVO Ukrainy'. F. 2605. Op. 3. Spr. 313.
43. Tsentral'ny'j derzhavny'j arkhiv hromads'ky'kh ob'yednan' Ukrainy' (TsDAHO Ukrainy'). F. 1. Op. 20. Spr. 2708.
44. TsDAHO Ukrainy'. F. 7. Op. 12. Spr. 741.

Журба М. А.

Общественно-милитаристские объединения советской Украины в проекте модернизации военно-промышленного комплекса (20 – 30 гг. XX ст.).

В статье на основе документальных коллекций отечественных и зарубежных архивов, редких изданий и архивной периодики анализируется участие общественных милитаристских объединений в осуществлении социалистического эксперимента в индустриальной сфере советской Украины в течение междувоенного периода. Обосновывается, что созданный в системе организационно-политической структуры большевистского государства Осоавиахим использовался советской номенклатурой в организации внеэкономического стимулирования индустриального рабочего в области развития военно-экономического потенциала. Ячейки общества привлекались к проведению авральных кампаний организации трудового процесса в виде субботников, ударных бригад, так называемого социалистического соревнования, посредством которых государство заставляла милитаризованную общественность решать проблемы форсированной индустриализации. В то же время, массовое привлечение широкой общественности к модернизации военно-экономического комплекса, с использованием репрессивных методов служило средством его коммунистической индоктринации.

Ключевые слова: *Общественные милитаризованные объединения, индустриализация, внеэкономическое стимулирование, авральные методы производства, коммунистическая индоктринация.*

Zhurba M. A.

Social-militarist association of Soviet Ukraine in the project of modernization of the military-industrial complex (20-30 years of the twentieth century).

Based on documentary collections of domestic and foreign archives, rare books and archive periodicals, the article analyzes the participation of public militaristic associations in the implementation of the socialist experiment in the industrial sphere of Soviet Ukraine during the interwar period. It is proved that Osoaviahim, created in the system of the organizational and political structure of the Bolshevik state, was used by the Soviet nomenclature in organizing non-economic incentives for industrial workers in the field of developing military-economic potential. Cells of society were involved in emergency campaigns for organizing the labor process in the form of subbotniks, shock brigades, the so-called socialist competition, through which the state forced the militarized community to solve the problems of forced industrialization. At the same time, the mass involvement of the general public in the modernization of the military-economic complex, using repressive methods, served as a means of communist indoctrination.

Keywords: *public militarized associations, industrialization, non-economic stimulation, emergency methods of production, communist indoctrination.*

УДК 323.281(477) «193»

І.І. Гамчук

СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ В УКРАЇНІ (1930-І РР.)

У статті аналізується процес розгортання репресій сталінського режиму проти «елітних» категорій населення України упродовж 1930-х рр. Розглянуто методи і процес знищення каральними органами влади української наукової та літературної інтелігенції. Охарактеризовано сталінські репресії проти московської політичної опозиції та їх вплив на розгортання терору щодо більшовиків, які працювали в Україні.

Ключові слова: *сталінізм, терор, репресії, Україна, інтелігенція, «троцькісти», більшовики, каральні органи влади.*